

The Displacement of the Qajar Fireplace Related to the Historic Mansion of Sadiq Al Saltaneh in Tabriz

Saeid Mehriar^{1*}, Mahboob Abdolalizade², Zahra Talischianazar³, Mehdi Razani⁴

1*- MA of Conservation and Restoration of Historical Building, Tabriz, Iran

2. PhD Candidate. Restoration of Cultural and Historical Objects, Tabriz, Iran

3. B.A painting at Old Master Academy .London, England

4. Associate Professor, Faculty of Conservation of Cultural Materials, Tabriz Islamic Art University, Iran

Abstract

The preservation and restoration of historical monuments are among the most crucial objectives worldwide, aiming to pass cultural heritage on to future generations. These efforts encompass a wide range of activities carried out by specialists while adhering to various aspects, including the theoretical principles of historical restoration. The Sadiq Al Saltaneh Mansion, located in the Maqsoudiyeh neighborhood of Tabriz, is one of the notable buildings from the Qajar period. In addition to its unique architectural layout, the mansion features stucco decorations on the columns and fireplaces. During the restoration process, evidence from various historical periods was uncovered, highlighting the alterations the building has undergone over time. A significant challenge arose when a historical fireplace in the northwest room of the mansion's first floor was discovered, along with a stuccoed wall dating back to the late Safavid and early Zand periods hidden behind it. This presented a dilemma regarding how to display both significant historical features. After thorough examination of the site and assessment of the artifacts, it was decided to relocate the fireplace within its original space. The goal was to enhance the understanding of the building and to better showcase both valuable historical elements. Given the historical significance and aesthetic value of both features, the relocation of the fireplace and the subsequent exposure of the historical wall behind it were deemed necessary. The technical process of relocation involved framing and supporting the fireplace, followed by carefully detaching it from the wall according to a pre-designed method. After securing the artifact with an iron frame and clearing the surrounding area, the connection to the wall was severed step by step, with reinforcement measures implemented throughout the procedure. The fireplace was then moved to its new location using a crane and installed in such a way that both features could be fully observed. It should be noted that all actions were planned and carried out based on technical and theoretical principles of historical monument restoration.

Keywords: Historical Houses, Sadiq Al Saltaneh Mansion, Qajar Fireplace, Tabriz

**Knowledge of
Conservation and
Restoration**

Vol. 6(2) No.16
September 2023

<https://kcr.richt.ir>

Pages: 52 to 65

Corresponding Author

Saeid Mehriar

MA of Conservation and
Restoration of Historical
Building, Tabriz, Iran

Email

Saeedmehriar@gmail.com

جابجایی شومینه قاجاری متعلق به عمارت تاریخی صدیق السلطنه تبریز

سعید مهریار^{۱*}، محبوب عبدالعلی زاده^۲، زهرا تلیسچیان آذر^۳، مهدی رازانی^۴

*۱. کارشناس ارشد مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی، تبریز، ایران

۲. دانشجوی دکتری مرمت آثار تاریخی و فرهنگی، دانشگاه هنر اصفهان. ایران

۳. دانشجوی کارشناسی Old Master Academy انگلستان

۴. دانشیار، دانشکده حفاظت آثار فرهنگی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران

چکیده

حفظ و مرمت آثار تاریخی از مهم‌ترین اهدافی است که در سرتاسر جهان جهت انتقال آن به آیندگان انجام می‌گردد که شامل اقدامات گسترده‌ای بوده و با رعایت جنبه‌های مختلف از آن جمله مبانی نظری مرمت آثار تاریخی توسط متخصصان امر صورت می‌گیرد. عمارت صدیق السلطنه که در محله‌ی مقصودیه‌ی تبریز واقع شده، از جمله بناهای شاخص دوره‌ی قاجاری است. این بنا علاوه بر پلان معماری ویژه، دارای تزیینات گچ‌بری در سرستون‌ها و شومینه‌ها است. در اقدامات مرمت این بنا، آثاری از دوره‌های مختلف تاریخی مشاهده گردید که نشانگر تغییرات به وجود آمده در بنا در گذر زمان است. وجود شومینه‌ی تاریخی در اتاق شمال غربی طبقه‌ی اول این بنا و از طرفی دیگر کشف دیوار دارای گچ‌بری مربوط به اواخر دوره‌ی صفوی و اوایل دوره‌ی زندیه در پشت شومینه، چالش مهمی بود که در نمایش هر دو اثر مطرح می‌شد؛ بنابراین، پس از بررسی‌های کامل محل و شرایط آثار، تصمیم بر جابجایی شومینه در محل خود گرفته شد. هدف از این کار علاوه بر کمک به شناخت بنا، نمایش بهتر هر دو اثر ارزشمند تاریخی بود. با توجه به ارزش تاریخی و زیبایی هر دو اثر، جابجایی شومینه و آشکارسازی دیوار تاریخی پشت آن ضروری بود. برای جابجایی شومینه، اقدامات فنی جهت قاب‌بندی و ساپورت، سپس رهاسازی طبق روشی که طراحی شده بود اجرا گردید. پس از قاب‌بندی اثر با آهن، پشت و اطراف آن خالی شده و اتصال آن با دیوار قطع گردید که این کار مرحله‌به‌مرحله و همراه با استحکام‌بخشی اثر انجام گردید سپس اثر با جرثقیل به محل جدید منتقل شده و در آنجا نصب گردید که هر دو اثر ذکر شده کاملاً، قابل مشاهده بودند. لازم به ذکر است که تمامی اقدامات انجام‌شده با رعایت اصول فنی و مبانی نظری مرمت آثار تاریخی پایه‌ریزی و انجام شد.

واژگان کلیدی: خانه‌های تاریخی، عمارت صدیق السلطنه، شومینه قاجاری،

تبریز

فصلنامه دانش حفاظت و مرمت

سال ششم، شماره ۲

شماره پیاپی ۱۶، تابستان ۱۴۰۲

<https://ker.richt.ir>

صفحات: ۵۲ تا ۶۵

نویسنده مسئول

سعید مهریار

کارشناس ارشد مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی، تبریز، ایران

رایانامه

Saeedmehryar@gmail.com

مقدمه

و نهان مانده بود، خانه تاریخی صدیق السلطنه است. یکی از مجموعه خانه‌های تاریخی خانواده مشیر دفتر در محله مقصودیه تبریز که با بررسی اسناد موجود در سازمان ثبت اسناد و املاک استان آذربایجان، اسناد تاریخی مرتبط با تفکیک این مجموعه در دوره اعتمادالدوله، حاکم تبریز و سازنده اصلی خانه تاریخی قدکی در محله مقصودیه را نشان می‌دهد. بنا به اسناد موجود این مجموعه خانه‌ها (سه باب) در کنار یکدیگر توسط جد زین‌العابدین خان صدیق السلطنه خریداری که امروزه دوباب از مجموعه - که در بخش غربی خانه صدیق السلطنه قرار داشته - توسط وراثت به اداره کل آموزش و پرورش انتقال داده و به مدرسه مهر تبدیل گردیده و امروزه به نام مدرسه مصطفی خمینی تغییر نام داده است و هیچ اثری از آن‌ها موجود نیست و تنها ردی از آنان در عکس‌های هوایی مربوط به سال ۱۳۳۵، ش دیده می‌شود. از سه باب خانه مذکور، تنها این بنا باقی مانده که توسط برادران مشیر دفتر (زین‌العابدین خان صدیق السلطنه و محمدولی خان معتضد السلطنه) به یکدیگر انتقال سند داده است. این خانه دارای حیاط بیرونی و اندرونی و در سه طبقه، زیرزمین، همکف و اول با ایوانی مشرف بر حیاط بیرونی امروزه در حال مرمت توسط مالکیت شخصی با نظارت اداره کل میراث فرهنگی استان آذربایجان شرقی است. با توجه به اهمیت بنا و مطالعه و شناخت هرچه بهتر آن مداخلاتی در راستای معرفی دوره‌بندی تاریخی و تزیینات آن ضرورت داشت. هدف مهمی که پیگیری گردید در بخش ضلع غربی طبقه اول بنا بود، جهت نمایش بهتر شومینه‌ی موجود و همچنین برای حفظ و معرفی آثار کشفی جدید که معرف دوره‌بندی بنا است، اقداماتی با لحاظ کردن تمامی جوانب فنی و تئوری مرمت آثار تاریخی پایه‌ریزی شد.

آرایه‌های معماری خانه صدیق السلطنه

در بررسی شومینه‌های قاجاری خانه‌های تاریخی تبریز، شومینه‌ها به‌مثابه یک آرایه تزئینی آراسته به‌عنوان رف مطرح می‌گردد و نقش کاربردی و تأثیر گرمایش

تبریز به دلیل قرارگیری در مسیر تاریخی روابط تجاری، همیشه مورد توجه حاکمان بوده و در این میان قرارگیری آن در منطقه‌ای کوهستانی و زلزله‌خیز، باعث تغییر و تحولات در ساخت‌وساز و همچنین گسترش دامنه شهری بوده است. وقوع زلزله‌های مهیب در اعصار گذشته، دلیل اصلی عدم ماندگاری اکثر بناهای دوره‌های تاریخی گذشته است. در این میان با قرارگیری در راه تجاری همواره توجه به استحکام بناها در مقابل زلزله در حین ساخت، استفاده از فنون و مهارت و خلاقیت معماران را طلب می‌کرده است. در این میان خانه‌های تاریخی تبریز مربوط به بعد از آخرین زلزله مهیب سال ۱۱۹۳ ه.ق و دوره قاجار است. ساخت دوباره خانه‌ها در همان محل قبلی خود بنا به شواهد مرمتی و با توجه به اسناد تاریخی، صورت پذیرفته است. وقوع زلزله‌های متعدد در تبریز بنا به اسناد کتاب زلزله‌های تبریز به قلم یحیی ذکاء بر این نکته بیشتر صحنه می‌گذارد که ساخت‌وساز و مرمت در دوره‌های تاریخی در خانه‌های تاریخی تبریز، نیازمند استحکام‌بخشی و استفاده از فنون معماری برای مقابله بناهای تاریخی در برابر زلزله بوده است و استفاده از فنون جدید رایج می‌گردد - اما با توجه به معماری گذشته در فضا سازی - این امکان را فراهم ساخته که تکنیک‌های مورد استفاده در ساخت با الگو گیری و توجه به روش‌های کهن ادامه یابد. پس از زلزله‌های اتفاق افتاده تبریز به تدریج بر همان جایگاه پیشین دگر بار ساخته شد. خانه‌های تازه را کوتاه، بدون طبقه بالا و با استفاده بیشتر از چوب ساختند. حتی کاخ فرمانروا نیز با مهاربندی چوبی ساخته شد و شیوه ساختمانی تازه‌ای به نام تخته پوش کاربرد گسترده‌ای یافت (Ambraseys and Melville, 1982)؛ اما شیوه فضا سازی در خانه‌های تبریز با توجه به روش‌های کهن بوده و در فضا سازی هیچ تغییر و تحولی اتفاق نیفتاده است. چنانچه مشاهده می‌گردد، در گذر زمان توسط افراد ناآگاه به ضرورت‌های میراث فرهنگی، تغییراتی توسط بازماندگان انجام یافته که با توجه به دوره‌بندی بنا، می‌توان این تغییرات را مشخص نمود. از بناهای تاریخی تبریز که در میان اوراق تاریخی گنگ

شکل ۱. عکس هوایی ۱۳۳۵ ه.ش، سازمان نقشه برداری کشور

افزوده‌ها در اواخر دوره قاجار و اوایل پهلوی - با توجه به مطالعات تطبیقی - شومینه‌های طبقه اول عمارت است (شکل ۲). کلمه شومینه، کلمه‌ای وارداتی در معماری ایران است، چنانچه در متون تاریخی اشاره‌ای به این عنصر وابسته به معماری ن است. ابوالقاسم سید صدر می‌نویسد: شومینه در اصل (Cheminee) یک لغت فرانسوی است (سید صدر، ۱۳۸۵، ۳). در متون تاریخی معادل این کلمه، از بخاری استفاده است، با مرور زمان و با بررسی نمونه‌های موردی، این مسئله با قطعیت به اثبات می‌رسد که پس از ورود مدرنیته به ایران، کاربرد شومینه برای عنصر تزئینی تبدیل و کارایی سیستم گرمایشی خود را به‌عنوان تزئینات اتاق‌ها از دست می‌دهد. مصالح مورد استفاده در شومینه‌ها که قبلاً در مقابل آتش دوام و استقامت داشتند، تبدیل به مصالحی پوششی و در پی آن پوشش رنگی بر روی آن‌ها، در قرن گذشته می‌گردد. نمونه‌های موردی شومینه‌ها در خانه‌های تاریخی تبریز حالت تزئینی داشته و در برخی از آن‌ها از منقل که آتش گذاخته

در خانه‌های تاریخی نداشته است. در تقسیم‌بندی این شومینه‌ها به لحاظ شکلی به‌صورت عمودی و افقی اجرا اند. نوع تزئینات به‌کاربرده منقوش به گل و مرغ و فرنگی سازی و استفاده از ارائه گچ‌بری با دو شیوه فرنگی سازی و منقوش مصور را داریم. در فضای معماری سنتی، یکی از اصول پایدار در فهم، تحلیل و شناخت زیبایی آن، تناسب است و آنچه در خور قضاوت و استدلال روشنگرانه تناسب هندسی در فضای سنتی است؛ نتیجه‌ای از ارتباط دوسویه رفتار کالبدی انسان با فضا و ارزشمندی اصول استفاده و لذت بردن از پیرامون انسان‌ساخت است (میر خلیلی، ۱۳۹۳، ۶۰). استفاده از تزئینات در بناهای تاریخی نسبت به کاربری آن‌ها، امری مرسوم بوده است. به نسبت برپایی بناهایی که به‌عنوان محل سکونت افراد ایجاد می‌گردیده، این امر نیز پیوسته دچار تحول بوده است. بررسی دوره‌های تاریخی خانه صدیق‌السلطنه، افزوده‌های معماری دوره پهلوی، قاجار و قبل از آن را به عینه مشخص می‌کند. از جمله

قالب اما با تزئینات و تکنیک‌های متفاوت ساخته اند. قدیمی‌ترین شومینه به لحاظ تکنیک اجرایی در جبهه غربی اتاق شمال غربی طبقه اول واقع است. این شومینه با نقوش اسلیمی به صورت متقارن تزئین و اجاق استفاده در این شومینه نسبت به دو مورد دیگر بزرگ‌تر بوده و آثار دودکش در دیوار، کاربردی بودن این شومینه را نشان می‌دهد. تاج استفاده در این شومینه از برگ کنگر نمونه‌های سرستون‌های بنا استفاده است. در دهه گذشته لایه رنگ‌روغنی به‌عنوان پوشش بر روی این شومینه کشیده که نیاز به لایه‌برداری دارد. اندازه عرض تاج این شومینه ۲۰۴ سانتیمتر، به ارتفاع ۱۵۵ سانتیمتر، ارتفاع اجاق این شومینه ۵۶ سانتیمتر و عرض آن ۴۲ سانتیمتر با عمق ۱۹ سانتیمتر است (شکل ۳).

در جبهه شرقی اتاق جنوب شرق در طبقه اول شومینه‌ای با ابعاد عرض ۲۱۰ و ارتفاع ۱۵۴ سانتیمتر ساخته است. تزئینات تاج آن با استفاده از نقوش ساده گل‌چینی و در انتهای آن شابلون نقطه‌ای اجرا است. در بخش زیرین تاج از نقش مایه سبد گل استفاده است که به روش برهشته کار است. در متن این بخش از چیدمان آجری در طرح اندازی استفاده است. طرفین اجاق چهار نیم ستون با استفاده از نقش مایه‌های

داشته است، استفاده می‌است؛ اما این‌گونه شومینه‌ها تزئینات قابل توجه ندارند در پی ساخت شومینه‌ها در قرن گذشته، دو مسئله کاربردی و زیبایی‌شناختی آن در فضای معماری مطرح می‌گردد. تزئینات استفاده در خانه‌های تاریخی تبریز، نقوش و تکنیک مربوط به دوره قاجار که هنر دوره قاجار دارای مشخصه خاص خود است.

هنر دوره قاجار دارای سه ویژگی بنیادی است: ۱- جدایی فرهنگی از سنت اسلامی، ورود عناصر هنر مردمی و عامیانه و وابستگی روزافزون به تأثیرات هنر غربی، ۲- هنر قاجار از نظر کیفی نسبت به ادوار پیشین در سطح پایین‌تر قرار داشته و از نظر شکوه قابل‌مقایسه با آن‌ها نبود، با این وجود دارای هویتی کاملاً مستقل است، ۳- وابستگی به غرب تأثیر زیادی بر هنر قاجار گذاشته است (اسکارچیا، ۱۳۸۴، ۴۸). اندازه و شکل شومینه‌ها در طی این فرایند در دوره‌های مختلف فرق می‌کند و هرچقدر طمطراق آن‌ها بیشتر می‌گردد، اندازه اجاق آن‌ها کوچک و جنبه‌ی زیبایی را افزون می‌کنند. از نمونه شومینه‌های استفاده در طبقه اول عمارت صدیق السلطنه، سه مورد را شاهد هستیم که عملکرد تزئینی دو مورد مسجل و یک مورد آن در دهه‌های گذشته استفاده می‌شد. اندازه آن‌ها در یک

شکل ۳. شومینه اتاق شمال غرب، طبقه اول

شکل ۲. موقعیت شومینه‌ها در طبقه اول عمارت صدیق السلطنه

شکل ۵. شومینه اتاق شمال شرق، طبقه اول

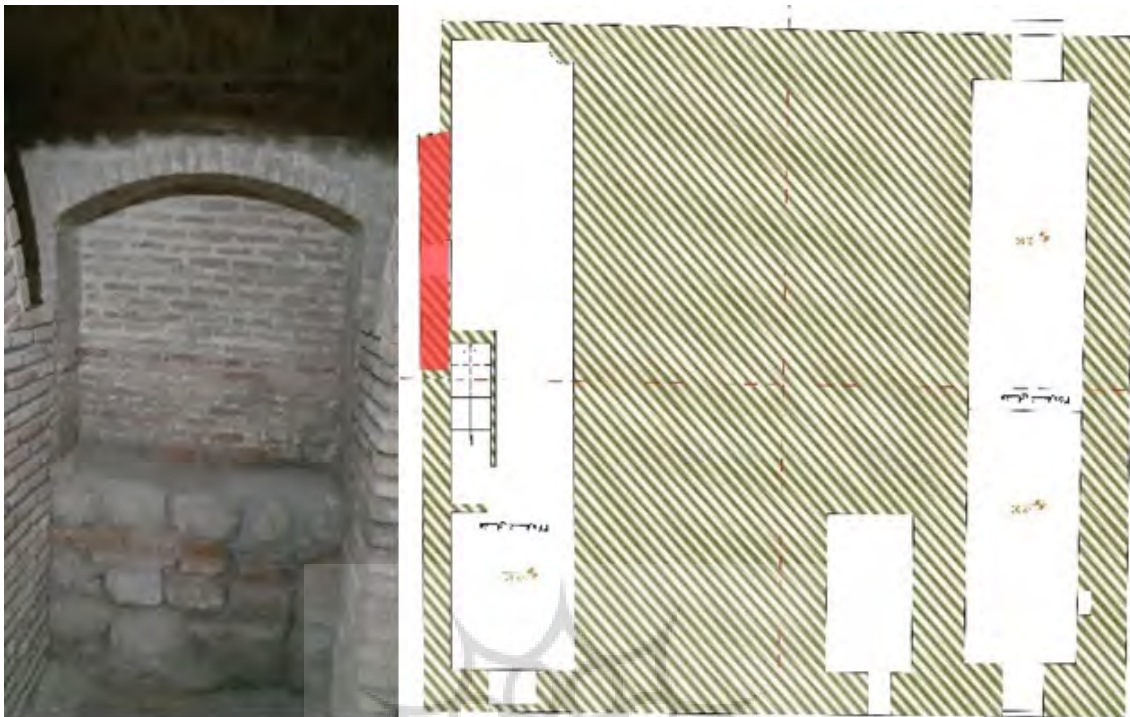

شکل ۴. شومینه اتاق جنوب شرق، طبقه اول

نسبی معماری آن، آثار اولیه مربوط به قبل از قاجار در بنا مشخص است. به دلیل عدم ثبت عمارت تاریخی صدیق السلطنه در فهرست آثار ملی، مطالعات در مورد این عمارت در هیچ‌کدام از منابع تاریخی نگاشته، موجود نیست و تنها با اتکا بر اسناد موجود در سازمان ثبت اسناد و املاک کشور و مطالعات تاریخی محله مقصودیه و در انتها با اتکا بر مطالعات میدانی، می‌توان در مورد تاریخ شکل‌گیری این بنا سخن گفت. چنانچه اشاره گردید، اولین سند معامله این خانه مربوط به سال ۱۳۱۳ هجری قمری بوده و در نقشه تاریخی دارالسلطنه به سال ۱۲۹۶ هجری قمری، در محل موقعیت کنونی بنا، اشاره به کارخانه بدل چینی است. شاید موقعیت تاریخی آن بنا به دلایل ناشناخته در نقشه گنجانده ن است. طبق بررسی‌های انجام و گمانه‌زنی در بخش‌هایی از عمارت صدیق‌السلطنه، این بنا بر روی بقایای معماری یک‌خانه قبل از قاجار ساخته است (شکل ۶). در جبهه غربی زیرزمین، بقایای یک اتاق با طول تقریبی ۵.۵ متر با سه طاقچه که عرض همه طاقچه‌ها یکسان، به‌اندازه ۱۱۰ سانتیمتر و با قوس هلالی با خیز ۱۸ سانتیمتر است، در پشت تاق پوششی زیرزمین هویدا گردیده است. نوع تکنیک اجرایی این دیوار بندکشی توپر و در نهایت بندکشی برجسته است. اندازه آجرهای استفاده ۱۸ در ۴ سانتیمتر است (شکل ۷). بالاتر از طاقچه‌ها گلویی با گچ کار که نشان دهنده ارتفاع بیشتر تاق پوشاننده آن فضا، نسبت

فرنگی الهام گرفته است. در طرح دور تاج از الگوهای صدفی و قاشقی به‌صورت دورچین استفاده است. دور اجاق این شومینه نیز برداشتی از برگ کنگر ریز بوده که اندازه ارتفاع اجاق ۶۴ سانتیمتر و عرض آن ۳۹ سانتیمتر با عمق ۱۹ سانتیمتر است. در بررسی و مطالعات تطبیقی، تلفیق نقوش شومینه‌های عمارت صدیق‌السلطنه، در خانه بلورچیان مورد استفاده قرار گرفته است (شکل ۴). در جبهه شرقی اتاق شمال شرق شومینه‌ای با تزئینات پرطمطراق کار است. این شومینه با رنگ‌های مختلف نقاشی بر روی گچ‌بری برهشته نیز دارد. عرض تاج این شومینه ۲۲۷ سانتیمتر و در دو طبقه کار است. طبقه انتهایی تاج، به‌صورت خطی و طبقه اول آن با گل‌اندازی فرنگی به‌صورت متقارن کار است. ستون‌های طرفین اجاق نقش‌مایه‌های شبیه شومینه اتاق جنوب شرقی دارد، در بالای نیم ستون‌های فرنگی در طرفین شومینه از نقش سبد میوه به‌صورت برهشته استفاده است. تاق نمای اطراف اجاق، نمونه نقش‌مایه‌های فرنگی با قاب آینه‌ی نگینی است که در دوره‌های متأخر تخریب و رنگ‌گذاری است و استفاده از نقش گل و برگ در حجم زیاد این تاق نما را فراگرفته است. اندازه اجاق این شومینه به ارتفاع ۶۴ و به عرض ۳۵ سانتیمتر با عمق ۱۸ سانتیمتر است (شکل ۵).

در مرمت‌های اخیر، بازمانده‌ی معماری دوره‌های تاریخی در این بنا عیان گردید و با توجه به تاریخگذاری

شکل ۶. موقعیت تاقچه‌ها در پلان زیرزمین ترسیم

شکل ۷. شکل تاقچه در زیرزمین

شکل ۸. موقعیت تاقچه‌ها، طبقه اول

شکل ۹. داغ تیره‌های چوبی در جبهه غربی طبقه اول

جانبی ۹۳ سانتیمتر کار است. در بخش جنوبی دیوار عیان، پایه ستونی به صورت منظم با همان تکنیک اجرایی در دیوار غربی زیرزمین غربی کار است. در بالای تاقچه‌ها با ارتفاع ۲۰ سانتیمتر محل تیره‌های چوبی که ناشیانه پراند، مشخص است (شکل ۹). این تیره‌های چوبی نشان از ارتفاع بیشتر بنای قبلی، نسبت

به فضای موجود هست. خیز قوس در ابتدای گلویی نشان‌دهنده این امر است که ارتفاع تاق قبلی بیشتر از تاق فعلی است. در گمانه‌زنی طبقه اول در همان ضلع از بنا (شکل ۸)، تاق نماهای گچی به تعداد پنج عدد از زیر لایه دوم دیوار پیدا شد که مدول آن‌ها با تقارن است. تاق نمای وسطی ۱۳۳ سانتیمتر و تاق نماهای

اجرا است و نیازمند حفظ در محل بود. با توجه به مبانی نظری مرمت آثار و ابنیه تاریخی، جابجایی این شومینه در فضای معماری خود قابل قبول بود؛ اما در نمایش ویتروینی این بخش مکشوفه از بنای تاریخی، به دلیل عدم تقارن با معماری دوره قاجار عمارت صدیق السلطنه به لحاظ ارتفاع، تمهیداتی معمارانه باید اندیشید. جهت اجرای طبقات با شیوهی معماری موجود، چنانچه در شکل ۹ اشاره گردید و ارتفاع طبقه همکف از معماری دوره قبل پایین تر اجرا و شومینه اتاق شمال غربی طبقه اول در رؤیت کامل دیوار و طاقچه مکشوفه اجرا است، تصمیم بر جابجایی با اصول و روش های مرمتی گرفته شد. این روش پس از مستندنگاری (شکل ۱۱) کامل اثر به صورت تصویری و آسیب شناسی کامل در چندین مرحله انجام پذیرفت. شایان ذکر است که مصالح به کار برده تکیه گاه این شومینه خشت و گل و لایه های آستر و بستر با استفاده از گچ به همراه گچبری در لایه نهایی اجرا است. در جابجایی مصالح خشتی بیشترین دقت در جلوگیری از گسیختگی مصالح گلی است که با کوچکترین جابجایی از هم پاشیدگی مصالح و اثر تاریخی را در پی دارد.

به بنای فعلی دارد. با اندازه گیری دیوار با ارتفاع بیشتر طبقه اول بنای گذشته، این احتمال که بنای موجود بر روی بنایی قدیمی ساخته و ارتفاع تاق پوششی زیرزمین ها و طبقه همکف کمتر گرفته است، قوت می گیرد که بنای قبلی در یک طبقه، با عظمت تر از بنای فعلی بوده است.

ضرورت جابجایی شومینه اتاق شمال غربی، طبقه اول

پیدا شدن طاقچه ها در دیوار غربی اتاق شمال غربی طبقه اول، یکی از دوره های تاریخی بنا را نشان می دهد. با توجه به هندسه موجود در ترکیب بندی بنا، این بخش مربوط به دوره قبل از قاجار و با توجه به مصالح کاربردی در اجرای آجرکاری نما، اندازه آجرها، تناسب هندسی طاقچه ها، بندکشی برجسته، به جرئت می توان این بخش را مربوط به اواخر دوره صفوی و اوایل زندیه نسبت داد. برای نمایش دوره بندی تاریخی بنا، ضرورت حفظ آن ایجاب می گردید (شکل ۱۰)، اما مسئله اصلی همجواری این بخش از دوره تاریخی با شومینه اجرا در طبقه اول عمارت بود که بنا به ارائه مستندات، شومینه تاریخی بر روی معماری افزوده ی آن

شکل ۱۰. موقعیت شومینه در اتاق شمال غربی طبقه اول

شکل ۱۱. برش پلان و موقعیت شومینه در اتاق شمال غربی طبقه اول نسبت به تاقچه های مکشوفه و محل انتقال آن

مراحل انتقال شومینه

۱. بود تا لایه‌های بیشتری از بخش زیرین شومینه تخریب نگردد، چنانچه اشاره گردید، مصالح خشتی و گلی برای ازهم‌پاشیدگی مصالح، استعداد بیشتر نسبت به دیگر مصالح بنایی دارند. هم‌زمان با تخریب لایه‌های زیرین شومینه که عملکرد تکیه‌گاه دارند، بخش زیرین تخریب به دلیل ریزش خشت‌ها و لایه‌ی بالای آن، که تکیه‌گاه شومینه است و با خشت اجرا گردیده است با یک لایه گچ زنده‌ی مسلح به میلگرد نمره ۱۰ استحکام‌بخشی گردید (اشکال ۱۴ و ۱۵).

۱. با استفاده از داربست، کلیت شومینه به دیوار حائل شمع بندی گردید. لوله‌ی فلزی در بخش زیرین تاج، به‌عنوان اهرم نگاه‌دارنده قرار داده شد. در این مرحله برای جلوگیری از آسیب جانبی، با استفاده از ورق ابر، فوم و کاغذ، بخش‌هایی از شومینه که با لوله داربست نگاه‌دارنده در تماس بود، پوشانده شدند (اشکال ۱۲ و ۱۳).

۲. زیر شومینه به عمق بیست سانتیمتر بیشتر از طرفین شومینه خالی گردید، به دلیل طول بیشتر تاج شومینه که در این شومینه طول تاج آن ۲۰۳ سانتیمتر است، طول تخریب انجام در زیر شومینه ۲۵۰ سانتیمتر بود. عمق تخریب در زیر شومینه، بایستی هم عمق اجاق شومینه می‌بود که این شومینه عمقی در حدود ۲۹ سانتیمتر داشت. در هنگام تخریب بایستی مراقب

۳. مرحله بعدی پس از تخریب لایه زیرین شومینه، ایجاد بستر صلب (مستحکم) برای قرارگیری نهایی شومینه بر روی آن است، بدین‌جهت برای قاب‌بندی کلی شومینه با استفاده از پروفیل، نبشی نمره ۱۰ در قسمت زیرین، استحکام‌بخشی انجام گردید. برای پوشش بیشتر سطح زیرین شومینه، از تسمه‌های

شکل ۱۳. ایجاد شمع کوبی در بخش تاج شومینه

شکل ۱۲. پوشش‌دهی روی شومینه با استفاده از ابر و فوم

شکل ۱۴. شروع تثبیت لایه های زیرین شومینه با گچ زنده. شکل ۱۵. ایجاد لایه محافظ با گچ زنده برای قرارگیری قاب فلزی به عنوان بستر (از راست به چپ)

نمود. طول قاب فلزی زیرین جهت بسترسازی، ۲۴۰ سانتیمتر در شومینه ساخته شد (اشکال ۱۶ و ۱۷).

۴. پس از بسترسازی زیر شومینه با نبشی نمره ۱۰، با احتیاط کامل کناره‌های شومینه را تخریب نموده تا اجرای قاب‌بندی فلزی با استفاده از نبشی نمره ۸ انجام پذیرد (شکل ۱۸) از قسمت انتهایی بستر فلزی موجود در زیر شومینه که اصولاً طول آن باید ۱۰ سانتیمتر از تاج شومینه بیشتر باشد (تا نبش‌های کنار قاب به

فلزی به عرض ۵ سانتیمتر با فاصله ۲۰ سانتیمتر، به سطح بالایی قاب ساخته از نبشی نمره ۱۰ اتصال داده شد. این عمل با استفاده از جوشکاری انجام گرفته که برای جلوگیری از آسیب عمل جوشکاری، باید بخش‌های تاریخی کاملاً با استفاده از فوم، ابر نرم و کاغذ باندپیچی گردد. این بخش پس از جابجایی کلی شومینه، همراه با بخش تاریخی در داخل دیوار دفن خواهد گردید و به‌عنوان بستر شومینه عمل خواهد

شکل ۱۷. جانمایی بستر فلزی در زیر کار

شکل ۱۶. ساخت بستر فلزی برای قاب بندی

شکل ۱۸. تخریب بخشی از پشت کار و دیوارهای جانبی برای جاگذاری پروفیل. شکل ۱۹. تخریب پشت کار و اجرای قاب فلزی. شکل ۲۰. تکمیل قاب فلزی دور اثر (از راست به چپ)

۵. نشی‌های آهنی در هر دو سمت اثر با رعایت فاصله محافظت‌کننده، به سازه‌های آهنی بالا و زیر شومینه اتصال داده شدند تا قاب‌بندی جانبی تکمیل گردد (اشکال ۲۱ و ۲۲). قبل از تکمیل این مرحله حتماً بایستی شمع کوبی انجام می‌گرفت تا اثر تاریخی سرسفت نگردد. چنانچه پیش‌تر گفته شد، در مصالح گلی امکان ازهم‌گسیختگی مصالح به دلیل سست بودن، نسبت به دیگر مصالح بیشتر است. پس از این مرحله هنوز کل اثر تاریخی از جانب پشت کار متصل به دیوار و تکیه‌گاه خود بود و شمع کوبی ضرورت داشت.

۶. بعد از شمع کوبی و بسته‌بندی اثر، پشت آن

بدنه شومینه آسیب وارد نکنند)، با استفاده از نبش نمره ۸ اتصال به بستر ایجاد، انجام می‌پذیرد (شکل ۱۹). برای اتصال نشی‌های جانبی به بستر ایجاد، ابتدا کناره‌های شومینه به عمق نصف ضخامت شومینه تخریب گردید، این عمل برای جایگذاری نشی‌ها در داخل دیوار، قبل از تخریب و جداسازی کامل اثر باید انجام می‌گرفت. در این بخش باید توجه داشت که عمق شومینه کمی بیشتر از عمق اجاق لحاظ گردد. پس از تخریب بدون آسیب کناره‌های شومینه، نشی‌های نمره ۸ برای ایجاد قاب‌بندی، به بستر ایجاد اتصال داده می‌شوند. برای اطمینان از اتصال بهتر از گوشه‌سازی با اتصال پخ نیز در تمام ابعاد استفاده می‌گردد (شکل ۲۰).

شکل ۲۲. آخرین مرحله اتصالات قاب فلزی

شکل ۲۱. طرح ایجاد قاب فلزی

شکل ۲۳. خالی نمودن پشت کار و استحکام با گچ زنده
شکل ۲۴: اتصال اثر بسته بندی شده به سازه نگهبان
شکل ۲۵. مهار اثر بعد از بسته بندی کامل برای تخلیه پشت کار (از راست به چپ)

و اتصال به سازه‌ی نگهبان تعادل خود را تا قبل از جابجایی می‌تواند حفظ کند (شکل ۲۵).

۷. پس از انجام مراحل ذکر، شومینه تاریخی بسته‌بندی، با تمهیدات ذکر و نیز با استفاده از جرثقیل و سازه‌های نگهبان، جهت انتقال به محل موردنظر آماده گردید. این مرحله با احتیاط کامل و آهسته برای ایجاد تعادل و توازن در کلیت وزن اثر انجام شد (اشکال ۲۶-۲۷).

۸. با استفاده از جرثقیل اثر بسته‌بندی از محل خود کنده و بستر محل موردنظر برای انتقال آن با مصالح

باحتیاط کامل خالی گردید. با استفاده از گچ زنده، برای استحکام بیشتر و یکپارچه‌سازی، پشت کار تثبیت شد (شکل ۲۳)، بدین جهت با استفاده از تیشه و قلم و بدون استفاده از ابزار برقی لایه‌های مصالح با رج کامل تا انتهای اثر، جایی که بستر اولیه ایجاد است برداشته و اثر بر روی بستر معلق ماند، بهترین روش برای ایجاد تعادل و همچنین اطمینان کامل در حفظ اثر تا این مرحله، استفاده از داربست‌های سازه‌ای بود که در جوانب اثر کار گذاشته شدند و اتصال اثر به آن‌ها برای حصول اطمینان بیشتر بود (شکل ۲۴). اثر بسته‌بندی، بر روی بستر و با کمک شمع کوبی

شکل ۲۶. خالی کردن پشت کار برای جدا نمودن اثر از تکیه‌گاه و مهار با جرثقیل

شکل ۲۷. مهار با جرثقیل و سازه نگهبان (از راست به چپ)

متصل به دیوار پشت‌کار در محل جدید اتکا داده و تراز گردید (شکل ۲۹). اولین مرحله پس از حصول اطمینان از تعادل کامل اثر در محل جدید، جدا کردن سازه‌های جانبی اثر و اتصال اثر از پشت‌کار با استفاده از سازه‌های متصل به آن که به مسمار در معماری

صُلب آماده شد. انتقال اثر باید با قراردادن غلتک بر زیر آن و با احتیاط کامل انجام می‌گرفت. وزن چند تُنی اثر نیازمند سازه نگهبان مستحکمی بود (شکل ۲۸). جهت اتصال کامل اثر به مکان جدید، به کمک تراز محل مورد نظر آماده گردید. تعادل اثر به سازه

شکل ۲۸. جابجایی با استفاده از جرثقیل و ایجاد ریل با چوب برای انتقال

شکل ۲۹. قرارگیری اثر در محل مورد نظر با اتکا به سازه نگهدارنده (از راست به چپ)

شکل ۳۰. موقعیت قرارگیری شومینه، پس از انتقال نسبت به دیوار تاریخی

سنتی معروف هستند، به دیوار اصلی محل جدید دوخت و دوز گردید (شکل ۳۰).

تشکر و قدردانی

با تشکر از حمایت بی‌شائبه خانواده قیومی و جورابچیان که این فرصت را فراهم ساختند تا کنار همکاران تجربه ای دوباره تکرار گردد.

نتایج

با توجه به اینکه در دیوار غربی مجموعه، آثار دوره‌های تاریخی گذشته نسبت به معماری موجود کشف بود، برای نمایش این بخش در کرنولوژی معماری آن و اینکه شومینه اتاق شمال غربی طبقه اول در دوره‌های بعد بر روی آن ساخته بود، این اثر برای نمایش بهتر نیازمند جابجایی با حفظ اصول و مبانی نظری مرمت با توجه به ضوابط میراث فرهنگی را داشت. این اثر تاریخی با به‌کارگیری مصالح نوین و به روش سنتی بدون هیچ آسیب و ترک در همان فضای مورد استفاده جابجا گردید و برای ایجاد کارایی در مراحل بعد، از عنصر تزئینی و غیرکاربردی به عنصری کاربردی تبدیل گردید. بدین منظور با تعبیه محل دسترسی لوله‌کشی گاز، در مراحل بعدی با توجه به وجود مصالح محافظ در برابر حرارت، به شومینه تبدیل گردد. هدف از انجام این پروژه نمایش دوره‌های تاریخی و تبدیل عنصر معماری تزئینی به عنصری کاربردی بود.

منابع

اسکارچیا، جیان روبرتو (۱۳۸۴) هنر صفوی، زند قاجار، ترجمه یعقوب آژند، تهران: انتشارات مولی
امبرسز، ن.ن و چ.پ ملویل (۱۳۷۰) تاریخ زمین لرزه‌های ایران، ترجمه ابوالحسن رده، تهران: صفا
ذکاء، یحیی (۱۳۶۸) زمین لرزه‌های تبریز، چاپ اول، کتاب سرا، تهران
سازمان ثبت اسناد و املاک استان آذربایجان شرقی.
سیدصدر، سیدابوالقاسم (۱۳۸۵) معماری و ساختار شومینه، تهران: آثار اندیشه
میر خلیلی، مائده (۱۳۹۳) بازنگری فناوری‌های معماری گذشته ایران و طراحی غرفه ایران در اکسپو. ۲۰۱۵ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران